

Ochrona zwierząt w Polsce na przestrzeni dziejów

Marta Jarosz

*Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy,
Dział Organizacji i Planowania Badań, 32-083 Balice k. Krakowa*

Od początku swego istnienia człowiek miał ogromny wpływ na otaczającą go przyrodę. Bardzo ważnym czynnikiem oddziaływania na najbliższe środowisko stało się opanowanie przez ludzi umiejętności posługiwania się ogniem. Człowiek szybko zauważył, że ogień nie tylko oświetla, daje przyjemne ciepło i odstrasza dzikie zwierzęta, ale można go wykorzystać do wypalania lasów w celu wypłoszenia dzikiej zwierzyny. Stawała się ona wtedy łatwym łupem. Zwierzęta stanowiły ważną część pożywienia pierwotnego człowieka, co niestety w wielu wypadkach stało się powodem wyginięcia niektórych gatunków. Tępieno również drapieżniki i to nie tylko ze względu na zapewnienie sobie bezpieczeństwa, ale także jako potencjalnych konkurentów do pokarmu. Rezultatem wypalania lasów było pustynienie terenów i zaburzenie gospodarki wodnej; oprócz zwierząt ginęły też niektóre gatunki roślin. Systematyczne wypalanie drzewostanów, wyjałowienie i erozja gleby na uzyskanych w ten sposób obszarach zmuszały człowieka do ekspansji na coraz to nowe tereny. Skutkowało to zachwianiem naturalnych ekosystemów.

Osiągnięciem równie przełomowym jak okiełznanie ognia było dla człowieka udomowienie zwierząt i nauka czerpania korzyści z uprawy roli. W ten sposób ludzie częściowo uniezależnili się od sił natury. Mogli zapewnić sobie stały dostęp do pożywienia bez względu na sezonowe wędrówki zwierząt czy okresy plonowania w przyrodzie. Oswojenie, udomowienie i hodowla zwierząt oraz umiejętność uprawy roli zmieniły tryb życia człowieka z koczowniczego na osiadły. Zwierzęta były zatem ściśle związane z dziejami człowieka i to nie tylko jako źródło pożywienia. Z uwagi na przypisywane niektórym gatunkom

magiczne atrybuty dla wielu plemion były one święte i nietykalne. Wierzenia na temat magicznej mocy zwierząt często zakładały element kary i nagrody za postępowanie ludów, które na nie polowały. Możliwość zabicia zwierzęcia i ewentualnego spożycia jego mięsa miała stanowić cel sam w sobie, który można było osiągnąć tylko dokonując właściwego rytuału (Łukaszewicz, 2010). Na ziemiach polskich od niepamiętnych czasów utrzymywały się przesady, które w pewnym stopniu miały wpływ na ochronę niektórych gatunków zwierząt. Do najbardziej znanych i wciąż mających swoich zwolenników należą te, które mówią, że bociany zakładające gniazda przy domostwach chronią mieszkańców przed nieszczęściami, a same budynki przed ogniem i piorunami. Jaskółki dymówki gnieźdzące się w chlewach i oborach chronią zwierzęta gospodarskie przed chorobami i rzucanymi „urokami”, chociaż tak naprawdę pomagają jedynie w walce z owadami. Równie duże znaczenie w postrzeganiu zwierząt miały nie tyle przesady, co nakazy religijne, wyznaczające zasady postępowania ze zwierzętami. I tak, Stary Testament wspomina nie tylko o prawie zwierząt do odpoczynku (Wj 20.10: 23,12; Pwp 5,14), ale także np. o zakazie oddzielania nowo narodzonego zwierzęcia od jego matki (Kpł 22,27; Am 6,4) (Matuszewski i Walczak, 2005).

Na przestrzeni wieków wiedza człowieka, dotycząca przyrody zaczęła ewoluować i z czasem zrozumiał on, że ma wobec środowiska określone powinności, umotywowane jego bezdyskusyjnym przodownictwem intelektualnym ponad innymi gatunkami. Tylko od niego można wymagać szacunku wobec przyrody i zwierząt, on też jako jedyny może dokonać ra-

cjonalnej oceny, czy dbałość o nie leży również i w jego interesie. Dlatego też z czasem zaczęły pojawiać się pewne regulacje prawne, dotyczące postępowania ze zwierzętami, których prześledzenie było celem niniejszego artykułu. Oczywiście nie sposób przedstawić tutaj wszystkie uregulowania, dlatego skupiono się na tych najważniejszych.

Za najstarszą polską regulację, dotyczącą ochrony zwierząt należy uznać akt ochrony gatunkowej wydany przez króla Bolesława Chrobrego, zabraniający polowań na bobry. W akcie tym jednocześnie władca powołał specjalnie do tego celu urząd bobrownicze o. Na czele urzędu stał dominus castorum – pan bobrowy, któremu podlegali bobrownicy – *venatores castorum*. Sprawowali oni opiekę nad bobrzymi żeremiami w imieniu króla (Kurzępa, 1999). Później urząd przestał mieć rację bytu, ponieważ bobry zostały prawie całkowicie wybite. Dzięki staraniom ekologów i naukowców gatunek udało się uratować, a dziś populacja bobrów gwałtownie rośnie. Trzeba jednak pamiętać, że wszelkie akty i ograniczenia wydawane przez władców nie zawsze miały na celu ochronę samego gatunku. Rządzącym zdarzało się wprowadzać takie zakazy tylko w celu zapewnienia sobie udanych łowów podczas polowania. W historii ustawodawstwa polskiego był to jednak niewątpliwie pierwszy akt prawny, mający na celu ochronę zwierząt dziko żyjących.

W 1443 r. za panowania Władysława Jagiełły pojawiły się kolejne ograniczenia, dotyczące polowań na dzikie konie, tury, jelenie oraz łosie. Szczególną opieką otoczono wtedy tura, na którego księżęta mazowieccy nie pozwalali polować. Od początku panowania dynastii Jagiellonów działała specjalna straż w celu pilnowania i dokarmiania tego wymierającego gatunku, którego ostatecznie nie udało się uratować. Jeszcze Zygmunt III Waza próbował wzmocnić swoimi przepisami statut ochronny tura w Puszczy Jaktorowskiej, jednak ostatni byk padł za jego panowania w 1627 r., a ostatnie dwa okazy występujące w Polsce były zarazem ostatnimi żyjącymi turami na świecie. Tura próbuje się obecnie rekonstruować, opierając się na żyjących jeszcze prymitywnych rasach bydła: hiszpańskich i południowo-francuskich, korsykańskiego, szkockiego i węgierskiego (Reichholf-Riehm, 1996).

Kolejne regulacje prawne, dotyczące ochrony zwierząt pojawiły się one niecałe sto lat później, bowiem w 1523 r. król Zygmunt II August w Statucie Litewskim ogłosił dekret chroniący żubra, sokoła wędrownego i łabędzia niemego.

W 1578 r. król Stefan Batory wydał dekret zabraniający używania włoków i sieci oardzo małych oczkach do łowienia ryb. Wprowadzono też czas ochronny dla ryb odbywających tarło. Wszystkie te ograniczenia nie wpłynęły jednak na zwiększenie się populacji chronionych gatunków zwierząt. Dopiero działania przyrodników okresu Polski Ludowej pomogły zapobiec wyginięciu niektórych gatunków zwierząt, a w przypadku innych przyczyniły się do znacznego zwiększenia ich liczebności (Iwańczyk i Bracha, 2000).

W późniejszym okresie duży wpływ na ochronę praw nie tylko zwierząt, ale i roślin miały badania żyjącego w XVIII w. Karola Linneusza. Jako pierwszy w pracach „*De oeconomia naturae*” i „*De Polita naturae*” ugruntował termin homeostazy bądź równowagi biologicznej. Homeostazę określił jako wzajemny stosunek wszystkich ciał ekosystemu, który podtrzymuje zarówno rozmnażanie i istnienie organizmów, jak też ich niszczenie, dające grunt pod istnienie nowych form życia. Na podwalinach tej teorii pod koniec lat 60. ubiegłego wieku ekolodzy wysunuli koncepcję, że ludzie, zwierzęta i cała przyroda ożywiona są produktami ewolucji biosfery, a o ich losie decydują skomplikowane relacje zachodzące między nimi.

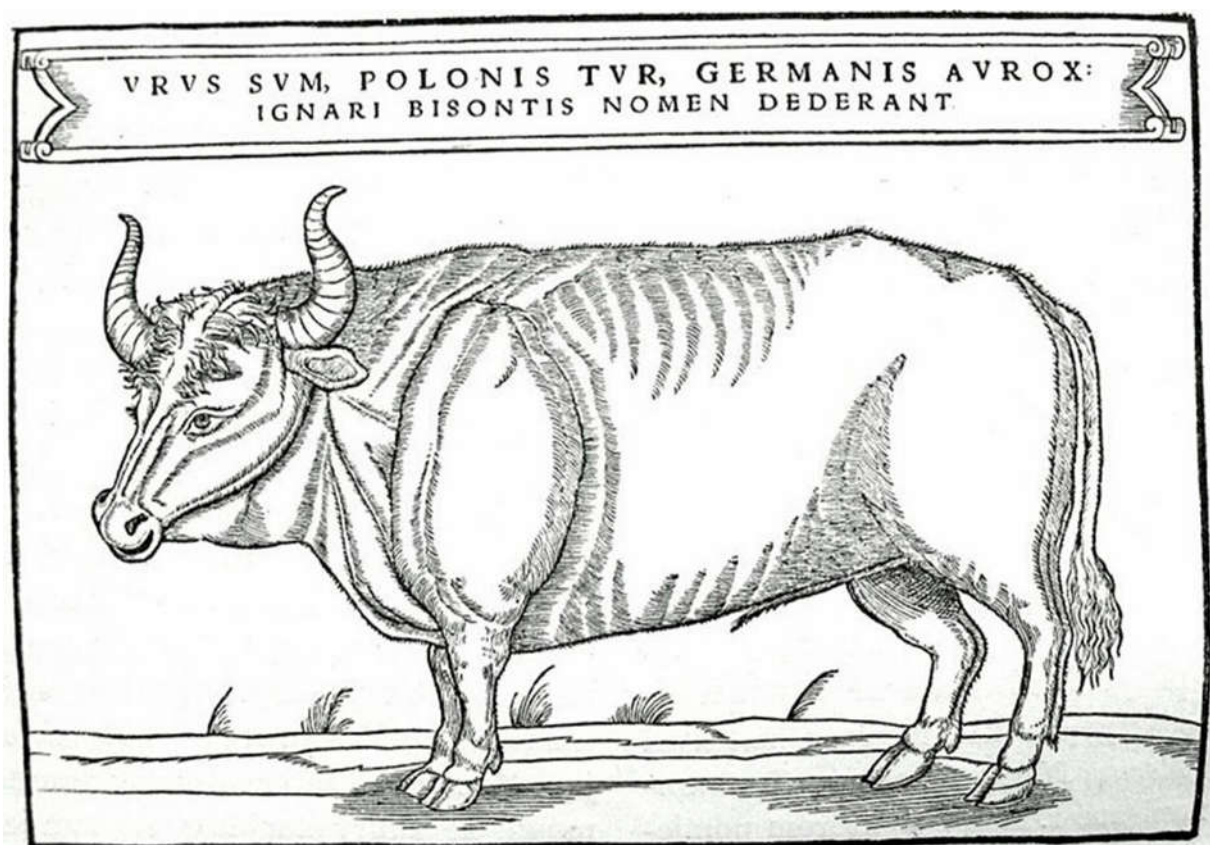
Wraz z powstaniem tej teorii stało się jasne, że człowiek nie jest w stanie żyć poza biosferą, a każda zachodząca w niej zmiana w najgorszym wypadku niesie ze sobą groźbę zagłady gatunków (Trojan, 1980).

Ogromną rolę w uregulowaniach prawnych, dotyczących ochrony zwierząt i ich praw odegrało rozwinięcie w pierwszej połowie XIX w. koncepcji humanitaryzmu. Postawa humanitarna oznaczała szacunek dla człowieka i pragnienie oszczędzania mu cierpienia (Gabriel-Węglowski, 2008). Do tego okresu wartość życia człowieka nie była zbyt wysoka, stąd ludzie nie przywiązywali również dużej wagi do życia zwierząt. Prąd humanitaryzmu wyznaczył nowe nurty myślenia, które zaczęto przekładać także na życie zwierząt. Konsekwencją tych przemian było systematyczne i nieprzerwane zmierzanie do zaprzestania przedmiotowego traktowania zwierząt.

W XIX w. zwrócono szczególną uwagę na zniszczenia w przyrodzie powodowane działalnością człowieka i zapobieganie ginięciu gatunków roślin i zwierząt oraz zachowanie wiekowych drzew, jaskiń czy form skalnych jako pomników przyrody. Zręby nowoczesnej ochrony gatunkowej zwierząt stworzyła ustawa o ochronie świstaków i dzikich kozic tatrzańskich, wydana we Lwowie pod zaborem au-

striackim 10 lipca 1869 r. przez galicyjski Sejm Krajowy z inicjatywy uczonych – L. Zejsznera, M. Nowickiego-Siły i E. Janoty. Był to pierwszy tego typu akt prawny wydany na kontynencie europejskim.

Sejm podjął uchwałę głównie z powodu inicjatywy, którą podjęli krakowscy uczeni. Było to pierwszy akt, którego podstawą były badania i opinie naukowców.

Ryc. Zygmunta Herbersteina (1556). *Urus sum, polonis Tur, germanis Aurox: ignari Bisontis nomen deserant*, czyli Urus jestem, po polsku tur, po niemiecku aurox: nieuki zowią mnie bizonem. https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Tur

Na ziemiach polskich obowiązywał również niemiecki kodeks karny z 1871 r., który penalizował i traktował jako występki kłusownictwo, a także galicyjska ustawa o ochronie zwierząt z 1875 r., ustanawiająca okresy ochronne dla zwierzyny łownej oraz zakazująca polowań przy użyciu siideł czy wnyków (Radecki, 1995).

W latach międzywojennych Towarzy-

stwo Tatrzańskie, istniejące od 1873 r., nawoływało do ochrony niszczonego lasów tatrzańskich, które wówczas stanowiły własność prywatną, a tym samym do ochrony zamieszkującej w nich fauny.

Należy podkreślić, że do drugiej połowy XX w. prawna ochrona zwierząt w Polsce właściwie nie istniała – pojawiały się jedynie cząstkowe uregulowania pewnych jej aspektów (Li-

piński, 2000). Nasuwa się zatem wątpliwość, czy ustawodawstwo takie nie było na przestrzeni wieków konieczne czy też zabrakło ludzkiej świadomości, która by dostrzegła potrzebę ochrony poszczególnych elementów środowiska w dobie zmieniającej się cywilizacji. Dawne polskie konstytucje nie zawierają przepisów związanych z ochroną przyrody ani tym bardziej zwierząt. Po raz pierwszy pojawiły się one na łamach tzw. Konstytucji marcowej z 17 marca 1921 r., której art. 99 stanowił, że na mocy ustawy państwo może ze względów publicznych ograniczyć prawo do swobodnego użytkowania „ziemi, wód, minerałów i innych skarbów przyrody”.

Po zakończeniu I wojny światowej, w 1919 r. została powołana Państwowa Tymczasowa Komisja Ochrony Przyrody przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Organ ten w 1926 r. został przekształcony w Państwową Radę Ochrony Przyrody. Na stanowisko przedstawiciela Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ds. ochrony przyrody został wybrany profesor Władysław Szafer (www.ios.edu.pl; www.lop.org.pl). Najważniejszymi zadaniami Rady były inwentaryzacja zabytków przyrody w kraju oraz opracowanie projektów utworzenia parków narodowych i rezerwatów. Ponadto, zajmowała się ona opracowaniem prawodawstwa z dziedziny ochrony przyrody, sprawami ochrony roślin i zwierząt oraz wprowadzeniem tych zagadnień do programów szkolnych. W miarę upływu czasu w coraz większym stopniu zwracano uwagę na niekorzystne skutki gospodarki wyniszczającej naturalne zasoby przyrody i konieczność racjonalnego gospodarowania nimi. W 1928 r. powstała z inicjatywy Państwowej Rady Ochrony Przyrody – Liga Ochrony Przyrody. Godłem stowarzyszenia jest stylizowany żubr z nazwą organizacji (www.lop.org.pl).

Tradycje prawnej humanitarnej ochrony zwierząt w Polsce sięgają lat dwudziestych XX wieku, kiedy to ukazało się rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt. Charakterystyczny dla tego dokumentu jest fakt, że miał on wymiar głównie karnoprawy, czyli przewidywał daleko idącą penalizację naruszeń przepisów, które nota bene były znacząco węższe niż aktualna regulacja ustawowa. Rozporządzenie zakazywało znęcania się nad zwierzętami oraz precyzowało, że doty-

czy ono wszelkiego domowego i oswojonego zwierzęcia i ptactwa oraz zwierzęcia i ptactwa dzikiego, a także ryb, płazów i owadów. Dokument definiował znęcanie się w dziewięciu osobnych punktach, opisujących metody niehumanitarnego postępowania ze zwierzętami, dodając punkt dziesiąty, dotyczący „wszelkiego w ogóle zadawania zwierzętom cierpień bez odpowiednio ważnej i słusznej potrzeby”. Należy dodać, że spod pojęcia znęcania się zostały wyłączone doświadczenia wykonywane na zwierzętach w celach naukowych, jeśli były one konieczne dla prowadzenia prac i badań naukowych (Łukaszewicz, 2010). W 1934 r. ukazała się pierwsza polska ustawa o ochronie przyrody. W okresie międzywojennym obejmowano w Polsce ochroną gatunkową jedynie pojedyncze gatunki zwierząt. Były to żółw błotny, objęty ochroną na podstawie rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1935 r. (Dz.U., 1935, nr 80, poz. 498) oraz żubr, objęty ochroną na podstawie rozporządzenia z 1938 r. (Dz.U., 1938, nr 84, poz. 568).

W 1949 r. została wydana ustawa o ochronie przyrody, a jej pierwszym aktem wykonawczym było rozporządzenie Ministra Leśnictwa z 4 listopada 1952 r., które wprowadzało gatunkową ochronę zwierząt i uchylało poprzednie akty z 1935 i 1938 r., dotyczące żółwia i żubra. Rozporządzenie to wymieniało 128 chronionych taksonów: były to głównie gatunki, ale także całe rodzaje (np. biegacz), podrodziny (np. jaskółki) czy rodziny (np. sikory). Ponadto akt ten zabraniał niszczenia mrowisk w lasach i wprowadzenia nowych dla fauny krajowej zwierząt niełownych bez każdorazowej zgody Ministra Leśnictwa (Dz.U. 1952 nr 45 poz. 307). Kolejne akty w następnych latach zwiększały sukcesywnie listę chronionych taksonów.

Ochronę środowiska po raz pierwszy wyniesiono do rangi istotnego aspektu konstytucyjnego podczas nowelizacji Konstytucji PRL z lutego 1967 r., w której stwierdzono, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia ochronę i racjonalne kształtowanie środowiska naturalnego, stanowiącego dobro ogólnonarodowe”, a „Obywatele PRL mają prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego oraz obowiązkiem jego ochrony”.

Kwestia ochrony zwierząt nigdy nie była jednak podniesiona w żadnej polskiej kon-

stytucji, zapewniając jej porównywalną rangę z innymi podstawowymi wartościami, włącznie z obecną Konstytucją z 1997 r., która reguluje jedynie ochronę środowiska.

Przełomowym momentem na arenie międzynarodowej było uchwalenie przez Międzynarodową Federację Praw Zwierząt w Londynie, 21 września 1977 r. Światowej Deklaracji Praw Zwierząt, zatwierdzonej przez UNESCO w następnym roku. Głównym mottem tej Deklaracji jest stwierdzenie, że zwierzę nie jest rzeczą, toteż może być przedmiotem praw i należy mu się szacunek. Przyznała ona zwierzętom prawo do: wolności, poszanowania, egzystencji, ochrony przed cierpieniem i opieki ze strony człowieka. Po raz pierwszy na arenie międzynarodowej tak dobitnie stwierdzono, że gatunek ludzki nie jest bardziej uprzywilejowany od wszystkich pozostałych gatunków: w art. 2.b) zapisano: „Człowiek, jako gatunek zwierzęcy, nie może rościć sobie prawa do tępienia innych zwierząt lub do ich wyzyskiwania. Ma natomiast obowiązek wykorzystania całej swej wiedzy w służbie zwierząt”, a w punkcie c) że: „Każde zwierzę ma prawo oczekiwać od człowieka poszanowania, opieki i ochrony”. Deklaracja ta często porównywana jest do Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. (Kurzępa, 1999).

Wysoki stopień rozwoju cywilizacji, na którym obecnie się znajdujemy, nie zagwarantował jednoznacznego, nie budzącego wątpliwości interpretacyjnych stanowiska w kwestii zakresu ochrony prawnej zwierząt. Wpływ na taką postawę mają zarówno względy historyczne, zakorzenione w społeczeństwie stereotypy dotyczące zwierząt, religia, kryzys wartości w dobie gospodarki wolnorynkowej, badania naukowe, jak i emocjonalne podejście do zwierząt, ukształtowane poprzez obcowanie z nimi.

Należy zauważyć jednak ogromne sukcesy wynikające z różnych przejawów ochrony gatunkowej zwierząt. Przykładowo, bobry – będące obecnie dużą populacją – są bardzo doceniane przez ekologów, chociaż powodują znaczące straty u hodowców ryb. Co ciekawe, w 2003 r. obie strony chciały, by reaktywować urząd bobrowniczego, choć kierowały nimi odmiennie interesy. Współczesny bobrowniczy miał zajmować się opieką nad tym chronionym gatunkiem. Jego wiedza o tym, gdzie bobry aktualnie znajdują się, pozwoliłaby podejmować pew-

ne działania zaradcze, aby chronić hodowców ryb przed niszczycielską dla nich działalnością rosnącej liczby tych zwierząt. Bobrowniczy miałby się zatem zajmować opieką nad tym chronionym gatunkiem, a jednocześnie czuwać nad jego niekontrolowanym przyrostem. Nasuwa się pytanie, czyich interesów mógłby lepiej bronić przyszły bobrowniczy – ludzi czy bobrów? Ostatecznie rozwiązanie to nie znalazło zastosowania (Przyborowska-Klimczak, 2004).

Przyjęcie przez UNESCO Światowej Deklaracji Praw Zwierząt było niewątpliwie ważnym wydarzeniem, wpływającym na ewolucję polskiego i europejskiego prawodawstwa. Ten międzynarodowy akt prawny poprzez swoje zapisy stanowił bowiem podstawę do unormowań przyjętych w ustawach poszczególnych państw, w tym w polskiej ustawie o ochronie zwierząt i doprowadził do uchwalenia w naszym kraju nowego prawa o ochronie zwierząt (Habuda i Radecki, 2008). I tak w 1997 r. Sejm uchwalił ustawę o ochronie zwierząt (Dz. U., 1997, nr 111, poz. 724), tworzącą podwalinę humanitarnej ochrony zwierząt w naszym kraju. Ustawa określa jednoznacznie status zwierzęcia, które „jako istota żyjąca zdolna do odczuwania cierpienia nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę”. Dotyczy ona zarówno zwierząt hodowlanych, jak i dziko żyjących. Ustawa ta była wielokrotnie nowelizowana. W 2014 r. została zmieniona na mocy wyroku Trybunału Konstytucyjnego, stwierdzającego niezgodność zakazu dokonywania uboju rytualnego z art. 53 ust. 1, 2 i 5 Konstytucji w związku z art. 9 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Ostatnia zmiana weszła w życie w 2015 r.

Niniejszy akt prawny kompleksowo uregulował podmioty działań na rzecz ochrony zwierząt, są nimi: człowiek zobowiązany do poszanowania, ochrony i opieki nad zwierzęciem oraz organy administracji publicznej, odpowiedzialne za podejmowanie działań we współpracy z odpowiednimi instytucjami i organizacjami krajowymi i międzynarodowymi. W celu zwiększenia zakresu ochrony prawnej przysługującej zwierzętom w art. 6 został sformułowany szeroki katalog zachowań, które są kwalifikowane jako znęcanie się nad zwierzętami. Zgodnie z treścią ustawy znęcanie to zadawanie albo świadome dopuszczanie do zadawania bólu lub cierpienia.

Tym samym, ustawodawca wzmocnił pozycję prawną zwierzęcia poprzez wyraźne wskazanie obowiązków człowieka względem zwierząt. Ponadto, art. 2 określił jej zakres przedmiotowy, dokonując podziału zwierząt na: domowe (art. 9–11), gospodarskie (art. 12–14), wykorzystywane do celów rozrywkowych, widowiskowych, filmowych, sportowych i specjalnych (art. 15–18), utrzymywane w ogrodach zoologicznych (art. 19–20), wolno żyjące – dzikie (art. 21–23), obce faunie rodzimej (Matuszewski i Walczak, 2005).

W ostatnim czasie bardzo wiele mówi się i dyskutuje na temat dobrostanu, szczególnie zwierząt gospodarskich. Ogólna koncepcja dobrostanu znajduje skuteczną realizację w egzekwowlanych normach prawnych. Przepisy polskiego prawa nie posługują się terminem „dobrostan”, ale niewątpliwie realizacją koncepcji dobrostanu są tzw. „minimalne warunki utrzymywania” a w pewnym stopniu także „wymagania weterynaryjne”, określone licznymi przepisami. Dotyczą one wielu faz produkcji różnych gatunków zwierząt gospodarskich. Wymierne normy techniczne określają warunki ich chowu, tj. zagęszczenia, powietrza, światła, temperatury, wyposażenia budynków, karmienia, czasu i sposobu transportu itd. aż po technikę uboju. Obecnie prawo polskie dotyczące dobrostanu zwierząt określają dwa rozporządzenia. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 15 lutego 2010 r. w sprawie wymagań i postępowania przy utrzymywaniu gatunków zwierząt gospodarskich, dla których normy ochrony zostały określone w przepisach Unii Europejskiej (Dz. U., 2010, Nr 56, poz. 344 z późn. zm.) na podstawie art. 12 ust. 7 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U., 2003, Nr 106, poz. 1002, z późn. zm.). Rozporządzenie określa wymagania i sposób postępowania przy utrzymywaniu:

- cieląt z gatunku bydło domowe (*Bos taurus*),
- świń (*Sus scrofa*),
- kur niosek oraz kurcząt brojlerów z gatunku kura (*Gallus gallus*).

Drugie Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2010 r. (Dz. U. z dnia 30 czerwca 2010 r., Nr 116, poz. 778), dotyczy minimalnych warunków utrzy-

mywania gatunków zwierząt gospodarskich innych niż te, dla których normy ochrony zostały określone w przepisach Unii Europejskiej i określa minimalne warunki utrzymywania: bydła, z wyjątkiem cieląt, koni, owiec, kóz, strusi, przepiórek, perlic, lisów polarnych, lisów pospolitych, jenotów, norek, tchórzy, królików, szynszyli, nutrii, jeleni i danieli, indyków, gęsi i kaczek w gospodarstwach utrzymujących co najmniej 100 sztuk tych ptaków – odrębnie dla każdego gatunku, w tym obsadę zwierząt w zależności od systemów utrzymywania.

Dnia 16 kwietnia 2004 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r., Nr 92, poz. 880). Ustawa określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Ochrona przyrody, w rozumieniu ustawy, polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody: 1) dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów; 2) roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową; 3) zwierząt prowadzących wędrowny tryb życia; 4) siedlisk przyrodniczych; 5) siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów; 6) tworów przyrody żywej i nieożywionej oraz kopalnych szczątków roślin i zwierząt; 7) krajobrazu; 8) zieleni w miastach i wsiach; 9) zadrzewień. Ze względu na błąd legislacyjny, od 15 listopada 2008 r. do 22 listopada 2011 roku ochrona gatunkowa zwierząt formalnie w Polsce nie obowiązywała, gdyż dotychczasowe rozporządzenie Ministra Środowiska w tej sprawie było sprzeczne z upoważnieniem ustawowym. Dnia 23 listopada 2011 r. weszło w życie rozporządzenie Ministra Środowiska z 12 października 2011 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt, które na podstawie art. 49 ustawy o ochronie przyrody ostatecznie uregulowało to zagadnienie. (Dz. U. Nr 237, poz. 1419). Utraciło ono moc z dniem 2 października 2014 r. zgodnie z art. 7 ustawy z dnia 13 lipca 2012 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw (Dz. U., poz. 985). Od 8 października 2014 r. do dnia dzisiejszego obowiązuje nowe Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt z dnia 6 października 2014 r. (Dz. U., 2014, poz. 1348). Do niniejszego rozporządzenia dołączono w układzie tabelarycznym cztery załącz-

niki, wyszczególniające gatunki zwierząt objęte ochroną ścisłą z wyszczególnieniem gatunków wymagających ochrony czynnej, gatunki zwierząt objęte ochroną częściową, gatunki zwierząt objęte ochroną częściową, które mogą być pozyskiwane i sposoby ich pozyskiwania oraz gatunki zwierząt wymagające ustalenia stref ochrony, miejsc rozrodu, regularnego przebywania i wielkości stref ochrony.

W kwietniu 2008 r. Polska podpisała Europejską Konwencję w Sprawie Ochrony Zwierząt Kręgowych Wykorzystywanych do Celów Doświadczalnych i Innych Celów Naukowych (European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and Other Scientific Purposes), a odzwierciedleniem jej założeń jest m.in. nowelizacja ustawy o ochronie zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych lub edukacyjnych, ustalona ostatecznie po rozpatrzeniu poprawek Senatu i obowiązująca w Polsce od dnia 15 stycznia 2015 r. Dokument obejmuje wszystkie zwierzęta używane w procedurach doświadczalnych i naukowych, mogących powodować ból, niepokój i trwale uszkodzenie. Celem ustawy jest ograniczenie stopnia wykorzystywania bezbronnych zwierząt do celów doświadczalnych oraz zminimalizowanie ich cierpień do optymalnego poziomu istotnego dla rozwoju nauki i cywilizacji, przy jednoczesnym zaznaczeniu, że wymaga często wykorzystania zwierząt. Ustawa dotyczy każdego zwierzęcia kręgowego, które nie jest człowiekiem, włącznie z jego formami larwalnymi, lecz wyłączając formy zarodkowe czy embrionalne. W jej zakresie ograniczono zakres celów, w których zwierzęta mogą być poddawane doświadczeniom i wyłączono z zakresu przedmiotowego zwierzęta poddawane niedoświadczalnym praktykom rolniczym czy weterynaryjnym. Dopuszczono jednocześnie do procedury zwierzęta mające służyć celom, takim jak unikanie czy zapobieganie chorób ludzi bądź zwierząt, diagnozowanie ich, ochrona środowiska, nauczanie, dochodzenie sądowe itp. Przewidziano, że zwierzę dopuszczone do udziału w doświadczeniach powinno mieć zapewnione odpowiednie pomieszczenie i otoczenie oraz opiekę, pozwalające na zaspokojenie potrzeb fizjologicznych i etologicznych (Dz.U., 2015, Nr 0, poz. 266).

Mówiąc o ochronie zwierząt należy

wspomnieć również o tym, że niektóre gatunki chronione w Polsce znalazły się w tzw. rejestrze gatunków rzadkich i zagrożonych. Obecnie w naszym kraju ochroną gatunkową objętych jest około 750 gatunków zwierząt (na ok. 33 000 wykazane w kraju), z tego około 70% należy do kręgowców, a pozostałe 30% do bezkręgowców (Ministerstwo Środowiska, 2010). Podstawowym kryterium wprowadzenia gatunku na listę zwierząt chronionych jest stopień jego zagrożenia. Zagrożenie ocenia się biorąc pod uwagę przede wszystkim wielkość populacji, wielkość zajmowanego przez populację areału, zdolność odradzania się populacji, stan podstawowych siedlisk oraz tempo zmian populacyjnych i środowiskowych. Kryteria te zostały uwzględnione w czerwonych księgach. Dla Polski czerwoną księgę zwierząt opracowuje Instytut Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk w Krakowie przy współpracy z kilkudziesięcioma naukowcami z całej Polski. Po raz pierwszy księga ta została opublikowana w 1992 r.

Ustawodawstwo bierze jednak pod uwagę również inne motywy, przemawiające za ochroną gatunków, takie jak: biocenotyczne, gospodarcze, naukowe, edukacyjne, etyczne, estetyczne, historyczne i kulturowe. Tym samym, chroni się nie tylko gatunki ginące, ale w dużej mierze również gatunki pospolite, jeszcze względnie bezpieczne. Ochrona gatunkowa ma z założenia oddziaływać na świadomość społeczną i mobilizować społeczeństwo do działań zapobiegawczych, gdy wybranym przedstawicielom naszej fauny grozi niebezpieczeństwo zagłady. Pierwotnym założeniem ochrony gatunkowej było stworzenie populacjom w pewnym obszarze jurysdykcyjnym prawnego parasola ochronnego i zagwarantowanie gatunkowi ochrony biernej in situ. Ochrona taka ma też duże znaczenie i dzisiaj. Dla wielu zwierząt jest zupełnie wystarczająca, a poza tym nie wszystkie ich gatunki poddają się ochronie aktywnej. Jednakże znaczna część przetrzebionych w warunkach zmienionych przez człowieka nie jest w stanie samoistnie odbudować swego stanu populacyjnego, toteż wymaga ochrony czynnej, prowadzonej pod kierunkiem dobrych ekspertów (Przyborowska-Klimczak, 2004).

Należy pamiętać, że ochrona zwierząt to zachowanie bioróżnorodności, ale także ogół działań zmierzających do ocalenia zagrożonych

gatunków zwierząt oraz zachowania naturalnych ekosystemów. Obecnie coraz więcej ekosystemów jest przekształconych, a zachwianie delikatnej równowagi świata przyrody skutkuje tym, że więcej zwierząt może bezpowrotnie zniknąć z naszej planety. Jednak wraz z rozwojem świadomości znacznie zmieniło się nastawienie ludzi do zwierząt. Dzięki wysiłkowi przyrodników, naukowców czy ekologów sytuacja wielu gatun-

ków z roku na rok jest znacznie stabilniejsza (Ministerstwo Środowiska, 2010). Dodając do tego programy hodowlane i badawcze oraz coraz doskonalsze prawo można sądzić, że los zwierząt oraz ich ochrona znacząco się polepszyły.

Nie można jednak zapominać, że samo prawo nie jest w stanie uwolnić zwierząt od bólu, cierpienia, a także zagłady. Potrzebna jest przede wszystkim dobra wola ludzi.

Literatura

- Dz. U. nr 80, poz. 498. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 października 1935 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych o uznaniu zółwia za gatunek chroniony.
- Dz. U. nr 84, poz. 568. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 12 października 1938 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych o uznaniu żubra za gatunek chroniony.
- Dz. U. z 1952 r., nr 45, poz. 307. Rozporządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 4 listopada 1952 r. w sprawie wprowadzenia gatunkowej ochrony zwierząt.
- Dz. U z 1997 r., nr 111, poz. 724. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt.
- Dz. U. z 2004 r., nr 92, poz. 880. Kancelaria sejmu. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
- Dz. U. nr 237, poz. 1419. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 października 2011 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt.
- Dz. U. z 2015 r., nr 0, poz. 266. Ustawa z dnia 15 stycznia 2015 r. o ochronie zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych lub edukacyjnych.
- Gabriel-Węglowski M. (2008). Przystępstwa przeciwko humanitarnej ochronie zwierząt. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń, ss. 58–59.
- Habuda A., Radecki W. (2008). Przepisy karne w ustawach o ochronie zwierząt oraz o doświadczeniach na zwierzętach. W: Prokuratura i Prawo. Wyd. Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków, 5, 21–35.
- Iwańczyk W., Bracha K. (2000). Człowiek i przyroda w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym. Wyd. DiG, Warszawa, 11.
- Kurzępa B. (1999). Ochrona zwierząt. Przepisy, piśmiennictwo. Bielsko-Biała, ss. 163–164.
- Lipiński A. (2000). Prawne podstawy ochrony środowiska. Wyd. 5, Wolters Kluwer Polska, Warszawa, ss. 15–17.
- Matuszewski W., Walczak J. (2005). Obowiązujące rolnika regulacje prawne w zakresie dobrostanu zwierząt i konsekwencje ich nieprzestrzegania. Monografia. Szkolenia FAPA, IZ PIB, Balice, 26 ss.
- Łukaszewicz N. (2010). Prawa zwierząt w kontekście społeczeństwa obywatelskiego i przeobrażeń cywilizacyjnych. Praca magisterska, Zakład Metodologii Badań Politologicznych i Prognozowania Politycznego, 132 ss.
- Ministerstwo Środowiska (2010). Prognoza oddziaływania na środowisko strategii „Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko”.
- Oficjalna strona Ligi Ochrony Przyrody (www.lop.org.pl), dostęp 11.04.2012
- Przyborowska-Klimczak A. (2004). Ochrona przyrody. Studium prawnomiędzynarodowe, Wyd. UMCS, Lublin, 222.
- Radecki W. (1995). Wykroczenia i przestępstwa przeciwko środowisku, Warszawa-Wrocław.
- Reichholf-Riehm H. (1996). Leksykon przyrodniczy – Ssaki. Geocenter, Warszawa.
- Trojan P. (1980). Homeostaza ekosystemów. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa, ss. 6–11.
- www.ios.edu.pl – Opracowanie „Dzieje ochrony przyrody w Polsce” na stronie Systemu Wymiany informacji o Różnorodności Biologicznej w Polsce.

PROTECTION OF ANIMALS IN POLAND OVER THE CENTURIES

Summary

Legal protection of animals in Poland was practically nonexistent until the latter half of the 20th century and only some aspects were partially regulated. This raises the question if such legislation was not necessary over the centuries or if humans were not aware enough to see the need for protecting environmental components in the age of changing civilization. Animal protection was not addressed in any Polish constitution and thus its importance was not comparable to other fundamental values. A turning point on the international scene was the proclamation of the Universal Declaration of Animal Rights by UNESCO in 1978. It gave animals the right to be free, to be respected, to exist, not to suffer, and the right to proper care. It should be remembered that protection of animals entails biodiversity conservation but also all the activities aimed at saving threatened species of animals and preserving the natural ecosystems. Thanks to the efforts of naturalists, scientists or environmentalists, the situation of many species is each year becoming more stable. Together with breeding and research programmes as well as improving legal regulations, it is thought that the fate of animals and their protection are now considerably better.

Fot. D. Dobrowolska